

From Cultural Roots to Sustainable Urbanism:
A Critique of Machizukuri Development and Mechanisms in Japan

จากรากฐานวัฒนธรรมสู่เมืองยั่งยืน :
บทวิพากษ์พัฒนาการและกลไก "มาจิซึคิริ" ในบริบทญี่ปุ่น

ฉวีวรรณ เต๋นไพบูลย์*

ผู้ทรงคุณวุฒิ ภาควิชาเคหการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Chaweewan Denpaiboon

Expert Department of Housing, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

denpaiboon@gmail.com

ณวิทย์ อ่องแสงชัย

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Nawit Ongsawangchai

Faculty of Architecture, *Chiang Mai University*

nawit.ong@cmu.ac.th

Hidehiko Kanegae

Graduate School of Policy Science

drhkanegae@gmail.com

Kazuhiko Ishihara

Graduate School of Policy Science

ishihara@sps.ristumei.ac.th

* Corresponding author

Received : 2026-04-10

Revised : 2026-05-28

Accepted : 2026-06-15

Abstract

This research aims to study and synthesize the development of the "Machizukuri" concept from the past to the present, and to suggest guidelines for developing a sustainable conceptual framework to address social and environmental crises in the 21st century, using documentary research methodology. The study reveals that the foundations of Machizukuri are embedded in the city's historical urban fabric, which emphasized spatial relationships of "Cho" and social units of "Chonaikai," shaped through cultural mechanisms and self-management for coping with disasters, as well as architectural preservation work. However, Machizukuri is currently facing new challenges, including global warming, an aging society, and the problem of empty housing (Akiya). This article therefore argues a transition from focusing solely on physical and aesthetic dimensions to deep participation and collaborative policy development, the focus is on integrating digital technology and the concept of resilient cities to create practical approaches **from lessons learned, applicable to both Japanese and Southeast Asian urban contexts.**

Keywords: Machizukuri, collaboration, people participation, Kyoto urban planning, Akiya management, sustainable cities

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและสังเคราะห์พัฒนาการของแนวคิด "มาจิซึคุริ" (Machizukuri) ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พร้อมทั้งเสนอแนะแนวทางการพัฒนารอบแนวคิดที่ยั่งยืนเพื่อตอบโจทย์วิกฤตการณ์ทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในศตวรรษที่ 21 ผ่านระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) ผลการศึกษาพบว่า รากฐานของมาจิซึคุริ (Machizukuri) ผังลึกอยู่กับผังเมือง ประวัติศาสตร์ ที่เน้นความสัมพันธ์เชิงพื้นที่แบบ "โช" (Cho) และหน่วยสังคม "โชไนไก" (Chonakai) ซึ่งได้หล่อหลอมผ่านกลไกทางวัฒนธรรมและการจัดการตนเองเพื่อรับมือกับภัยพิบัติ งานอนุรักษ์สถาปัตยกรรม และการจัดการเมือง แม้ว่าในปัจจุบันนี้สังคมกำลังเผชิญกับความท้าทายใหม่ ได้แก่ ภาวะโลกร้อน สังคมผู้สูงอายุ และปัญหาบ้านว่าง (Akiya) มาจิซึคุริที่เป็นกลไกของชุมชนในการจัดการเมืองจะมีบทบาทได้มากน้อยเพียงใด บทความนี้จึงเสนอการวิพากษ์พัฒนาการและกลไกความร่วมมือแบบมีส่วนร่วมในการจัดการเมืองจากการเปลี่ยนผ่านมิติทางกายภาพและเน้นความงามของสถาปัตยกรรมเพียงอย่างเดียวไปสู่ความร่วมมือแบบมีส่วนร่วมเชิงรุก (deep participation) เพื่อการร่วมมือสร้างนโยบาย (Collaborative Policy Development) เน้นการบูรณาการเทคโนโลยีดิจิทัลและแนวคิดเมืองยืดหยุ่น (resilient city) เพื่อให้เป็นแนวทางปฏิบัติจากบทเรียนที่สามารถประยุกต์ใช้ได้ทั้งในประเทศญี่ปุ่นและเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

คำสำคัญ: มาจิซึคุริ ความร่วมมือ การมีส่วนร่วมของประชาชน ผังเมืองเกียวโต เมืองยั่งยืน การจัดการบ้านว่าง เมืองที่ยั่งยืน

บทนำ

“มาจิซึคุริ” (Machizukuri) เป็นวัฒนธรรมการทำงานพัฒนาเมืองที่เน้นความร่วมมือกันระหว่างประชาชนและท้องถิ่นตามแบบสโตส์ญี่ปุ่น ซึ่งมีรากฐานที่ลึกซึ้งและเชื่อมโยงข้ามศาสตร์ แนวคิดนี้ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการวางผังเมืองเชิงกายภาพ (physical planning) แต่ครอบคลุมถึงมานุษยวิทยาเชิงพื้นที่ (spatial anthropology) และจิตวิญญาณของชุมชน ในบริบทของญี่ปุ่น “มาจิซึคุริ” (Machizukuri) จึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการสร้างตัวตนร่วมกันในการจัดการเมืองที่เรียกว่า Collective Identity Making ในการเยียวยาและสร้างความหมายใหม่ให้กับพื้นที่เมืองโดยผ่านกระบวนการลงมือทำร่วมกันของคนในเมืองนี้ สะท้อนให้เห็นถึงมิติอันลึกซึ้งของ ‘Sense of Place’ ซึ่งมีรากฐานมาจากการยึดโยงกับระบบครอบครัวระบบชุมชนดั้งเดิม (Cho) อาศัยการพึ่งพาตนเองในการรับมือกับภัยพิบัติของเมือง การจัดการเมือง การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมบ้านเกียวมาชิยะ (Kyomachiya House) เป็นต้น หากจะเข้าใจถึงความสำเร็จและข้อจำกัดของ “มาจิซึคุริ” (Machizukuri) จำเป็นต้องอาศัยการพิจารณาผ่านกรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วมของระดับสากลจาก 5 มุมมองของนักวิชาการมีความหลากหลาย โดยในบทความนี้ได้ถ่ายทอดมุมมองในมิติที่เชื่อมโยงกันระหว่าง “การมีส่วนร่วมทางกายภาพ” (Physical Planning and Space) และ “การมีส่วนร่วมทางสังคม” (Social/Civic Dynamics) โดยจำแนกและวิเคราะห์แก่นความคิดจาก 5 แนวคิดที่มีความหลากหลายให้เชื่อมโยงต่อกันการขับเคลื่อนการมีส่วนร่วมสำคัญการพัฒนาเมืองเพื่อวิเคราะห์ระดับการมีส่วนร่วมในกระบวนการ ‘มาจิซึคุริ’ (Machizukuri) ผ่านมิติด้านการสื่อสาร สังคม และกายภาพเชิงพื้นที่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เชอร์รี อาร์นสไตน์ (Sherry R. Arnstein) เป็นนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญด้านการวางแผนภาคและเมือง (Urban Planning) และนโยบายสาธารณะ (Public Policy) ได้กล่าวถึงขั้นบันไดแห่งการมีส่วนร่วม (The Ladder of Citizen Participation) และการสร้างกระจายอำนาจตัดสินใจของประชาชน (Power Redistribution) โดยเชื่อว่า ลำดับของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาเมืองมีหลากหลายขั้นตอน ตั้งแต่ขั้นการจัดฉา (manipulation) ไปจนถึงขั้นได้อำนาจสูงสุด คือ ประชาชนได้การควบคุมมีอำนาจโดยแท้จริง (citizen control) ผ่านการยอมรับโดยการออกกฎหมายรองรับการทำงานที่มีความซับซ้อนให้ง่ายต่อการดำเนินงาน สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอำนาจและการจัดผลประโยชน์ระหว่างรัฐชนชั้นนำและกลุ่มผู้เปราะบาง สำหรับการพัฒนาเมืองและโครงการพัฒนาต่าง ๆ ซึ่งให้เห็นว่า อำนาจอยู่ที่ใคร ย่อมต้องได้รับความร่วมมือจากกลุ่มนั้น การมีส่วนร่วม “มาจิซึคุริ” (Machizukuri) สโตส์แบบญี่ปุ่น สร้างฐานะและรูปแบบของการสร้างตัวตนร่วม (Collective Identity Making) (Arnstein, 1969)

พัทซี่ ฮีลีย์ (Patsy Healey) เป็นนักผังเมืองชาวอังกฤษผู้บุกเบิก “จุดเปลี่ยนสู่การสื่อสารในทฤษฎีผังเมือง” (The Communicative Turn in Planning Theory) ในแนวคิดนี้เน้นการสื่อสารร่วมมือกัน (collaborative dialogue) ผ่านพื้นที่การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (deliberation) สร้างความเข้าใจและรับข้อมูลข่าวสารที่เท่าเทียมกันในกลุ่มที่หลากหลายมีความยืดหยุ่นและตอบสนองวิถีชีวิตได้จริงมาแทนการบริหารจัดการแบบบนลงล่าง (top-down) และไม่เห็นด้วยกับการวางผังเมืองแบบรัฐศาสตร์สมัยใหม่ (Modernist/Rational Planning) ที่พึ่งพาแต่ผู้เชี่ยวชาญ นักวางผังทางเทคนิคทางกายภาพ โดยได้เสนอว่า ทุก ๆ เมืองในปัจจุบันนี้มีความหลากหลายและสังคมมีความซับซ้อน จำเป็นต้องสร้างกระบวนการวางผังในพื้นที่เมืองให้มี “พื้นที่ส่วนกลางในการพูดคุย” (Arena for Dialogue) ที่เปิดโอกาสให้ทุนท้องถิ่น ชุมชน และภาครัฐมาถกเถียงกันอย่างเท่าเทียม บนพื้นฐานของ “เหตุผลเชิงสื่อสาร” (Communicative Rationality) ไม่ใช่เหตุผลเชิงเศรษฐกิจ เป็นแนวทางที่สอดคล้องกับหัวใจของ “มาจิซึคุริ” (Machizukuri) เน้นกระบวนการ “Zukuri” หรือการร่วมกันสร้างและแก้ไขปัญหาในระดับย่าน

(neighborhood scale) เช่น การสร้างพื้นที่ด้วยวัฒนธรรมเก่าแก่ของเมืองได้ปรากฏให้เห็นในเทศกาล Gion Matsuri เป็นต้น (Healey, 1997)

พัทนัม (Putnam) เป็นนักรัฐศาสตร์จากฮาร์วาร์ดเป็นผู้เริ่มกระแสคำว่า "ทุนทางสังคม" (Social Capital) ได้กล่าวถึงการพัฒนาเมืองด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนแบบล่างขึ้นบน (bottom up) เน้นจุดสำคัญในประเด็นความไว้วางใจ (trust) บรรทัดฐาน (norms) และสร้างเครือข่าย (networks) ซึ่งลักษณะการทำงานของมาจิซึกุริ (Machizukuri) ในเมืองเกียวโตมีลักษณะการทำงานเด่นชัดเกี่ยวข้องกับระบบ "โช" (Cho) ของญี่ปุ่น โดยระบบนี้ได้สร้างความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นระหว่างผู้อยู่อาศัยและวัฒนธรรมดั้งเดิมในการพัฒนาเมือง ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการสร้างพื้นที่ชุมชนตามแนวคิดนี้ ซึ่งให้ผลลัพธ์ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับพื้นที่ในประเด็นของความผูกพันกับพื้นที่ การสร้างอัตลักษณ์ของพื้นที่และสร้างพื้นที่ "Sense of Place" Place Making, and Identity" นอกจากการสร้างพื้นที่สาธารณะของสังคม (social infrastructure) ทำหน้าที่เป็นเบ้าหลอมให้คนมาปฏิสัมพันธ์กัน (Putnam, 1993)

ศาสตราจารย์ ดร. อังเดร โซเรนเซน (André Sorensen) นักวิชาการด้านผังเมืองชื่อเสียงในกระบวนการมาจิซึกุริ (Machizukuri) การสร้างสรรค์ชุมชนจากล่างสู่บน (bottom-up) และศึกษาด้านการเคลื่อนไหวภาคพลเมืองกระบวนการวางผังเมืองในเกียวโต โซเรนเซนได้กล่าวว่า เมืองเกียวโต คือ "พื้นที่ต้นแบบ" ของระบบผังเมืองญี่ปุ่นด้วยระเบียบดั้งเดิมที่เน้นการสั่งการจากส่วนกลาง (Toshikeikaku) และบนลงล่าง (top-down) ผังเมืองจากส่วนกลางไปสู่การเรียกร้องสิทธิ์และการจัดการตนเองของชุมชนมาจิซึกุริ (Machizukuri) โซเรนเซน (Sorensen) ได้กล่าวถึง การจัดการเมืองและรวมถึงการเยียวยาและสร้างคุณค่าให้กับพื้นที่โดยผ่านกระบวนการลงมือทำร่วมกัน แนวทางนี้ได้สะท้อนมุมมองเนื้อแท้ของท้องถิ่น (local essence) (Sorensen, 2002)

ฟิเวย (Fiévé, 2003) เป็นนักประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและผังเมืองชาวฝรั่งเศสผู้เชี่ยวชาญด้านเมืองเกียวโต โบราณได้อธิบายเกี่ยวกับการเปลี่ยนสัณฐานวิทยาเมือง (Urban Morphology) จากผังตารางกริดปิดไปสู่ผังเปิดสองฝั่งถนนที่เป็นหัวใจของระบบโชในเกียวโต มีความประสงค์ที่ต้องการอธิบายปรากฏการณ์ของการมีส่วนร่วม มาจิซึกุริ (Machizukuri) กับพัฒนาการของการเปลี่ยนสัณฐานวิทยาเมือง (Urban Morphology) จากผังตารางกริดปิดไปสู่ผังเปิดสองฝั่งถนนที่เป็นหัวใจของระบบโชในเกียวโตและความสัมพันธ์กับสถาบัน (Historical Institutionalism) ได้ การชี้ให้เห็นว่า ระบบผังเมืองของญี่ปุ่นที่รัฐจะคุมเบ็ดเสร็จแต่ได้ถูกเปลี่ยนแปลงโดยกลุ่มพลังเจียบในชุมชนผ่านกระบวนการมาจิซึกุริ (Machizukuri) นำไปสู่การสร้างเมืองและกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนผ่านวัฒนธรรมฐานรากของเมืองเกียวโต (Fiévé & Waley, 2003)

จากปรากฏการณ์ของเมืองที่ได้เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 21 ได้เผชิญปัญหาในจุดเปลี่ยนสำคัญ และเมืองยังมีความซับซ้อนเกินกว่าการดำเนินงานมาจิซึกุริ (Machizukuri) ภายใต้มิติกายภาพและความงดงามในอัตลักษณ์เมือง ปัญหาที่รุนแรงยิ่งปรากฏขึ้นในเมือง ได้แก่ ภาวะโลกร้อน (global warming) สังคมสูงอายุ และวิกฤตบ้านว่าง (Akiya) จึงกลายเป็นโจทย์ใหม่ที่ท้าทายของญี่ปุ่น บทความนี้ได้มุ่งเน้นทำการสังเคราะห์และวิพากษ์กลไกการขับเคลื่อนของ "มาจิซึกุริ" (Machizukuri) มีทั้งข้อดีและอุปสรรคในการทำงานและความท้าทายมาจิซึกุริ (Machizukuri) ในการแก้ปัญหาให้กับเมืองมีแนวทางใดที่จะเป็นประโยชน์ไม่เพียงแต่ในญี่ปุ่น หรือเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่กำลังเผชิญปัญหาความท้าทายที่คล้ายคลึงกัน สามารถนำบทเรียนจากการศึกษานี้มาประยุกต์ใช้ร่วมกัน

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อถอดบทเรียนและสังเคราะห์พัฒนาการ “มาจิซึกุริ” (Machizukuri) เพื่อทำความเข้าใจรากฐานและพลวัตที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย
2. เพื่อสร้างกรอบแนวคิด (framework) พลวัตเมืองให้ชุมชนมีความยืดหยุ่น (resilience) ไปสู่ความยั่งยืนและความสามารถในการปรับตัวต่อความท้าทายใหม่ ทั้งในมิติด้านประชากร (สังคมสูงวัย) กายภาพ (บ้านว่าง) และสิ่งแวดล้อม (ภาวะโลกร้อน)
3. เพื่อขยายผลสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายและโมเดลการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ซึ่งเอื้อต่อการปรับใช้ข้ามบริบทระหว่างญี่ปุ่นและกลุ่มประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วิธีการศึกษา (Research Methodology)

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยเน้นการวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) และการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการและกลไกของมาจิซึกุริ (Machizukuri) โดยมีขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

1) การกำหนดขอบเขตและแหล่งที่มาของข้อมูลผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ (secondary data) ให้ครอบคลุมมิติต่าง ๆ ของกลไกการทำงาน “มาจิซึกุริ” (Machizukuri) เช่น เอกสารทางประวัติศาสตร์และผังเมือง ศึกษาข้อมูลผังเมืองดั้งเดิมของเกียวโต ระบบ “โช” (Cho) และผังเมือง “เฮอันเคียว” (Heian-Kyo) วรรณกรรมและงานวิจัยทางวิชาการรวบรวมแนวคิดด้านการมีส่วนร่วมจากนักวิชาการระดับสากล (เช่น อาร์นสไตน์ (Arnstein), ฮาร์วีย์ (Healey), พัทนัม (Putnam), อังเดร โซเรนเซน (André Sorensen) และฟีเว่ (Nicolas Fiévé) มาเป็นกรอบใช้ในการวิพากษ์กับบริบทของญี่ปุ่น ส่วนข้อมูลนโยบายและกรณีศึกษาปัจจุบัน ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับปัญหาความท้าทายใหม่ในศตวรรษที่ 21 เช่น รายงานสถานการณ์บ้านว่าง (Akiya) สังคมสูงวัย และนโยบายการรับมือภาวะโลกร้อนญี่ปุ่น

2) การคัดเลือกเอกสาร (sampling strategy) ใช้วิธีการคัดเลือกเอกสารที่มีความน่าเชื่อถือสูงในช่วงปี ค.ศ. 1952 จุดเริ่มต้นทางการเมืองของมาจิซึกุริ (Machizukuri) ที่เมือง Kunitachi จนถึงปัจจุบัน เพื่อให้เห็นพลวัตของการเปลี่ยนแปลง

3) เครื่องมือและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (Historical Analysis) เพื่อทำความเข้าใจวิวัฒนาการจากระบบชุมชนดั้งเดิม (Chonakai) และบ้านมาชิยะ (Machiya) สู่กระบวนการสร้างเมืองในปัจจุบัน

วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงวิพากษ์ (Critical Content Analysis) ทำการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง “มิติทางกายภาพ” และ “มิติทางสังคม/จิตวิญญาณ” โดยเฉพาะผ่านกรณีศึกษาเทศกาล Gion Matsuri กลไกการการผังเมืองเกียวโตกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมและการพึ่งพาตนเองของชุมชน ภายใต้กรอบการสังเคราะห์ (Conceptual Framework Synthesis) ได้บูรณาการข้อมูลเพื่อสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เชื่อมโยงระหว่างมิติกายภาพ สิ่งแวดล้อม (SDGs) และนวัตกรรมดิจิทัล และตรวจสอบความถูกต้องด้านข้อมูล โดยเปรียบเทียบข้อมูลจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ งานวิจัยเชิงทฤษฎี และรายงานสถานการณ์ปัจจุบันเพื่อให้เกิดความรอบด้านและลดอคติในการวิพากษ์

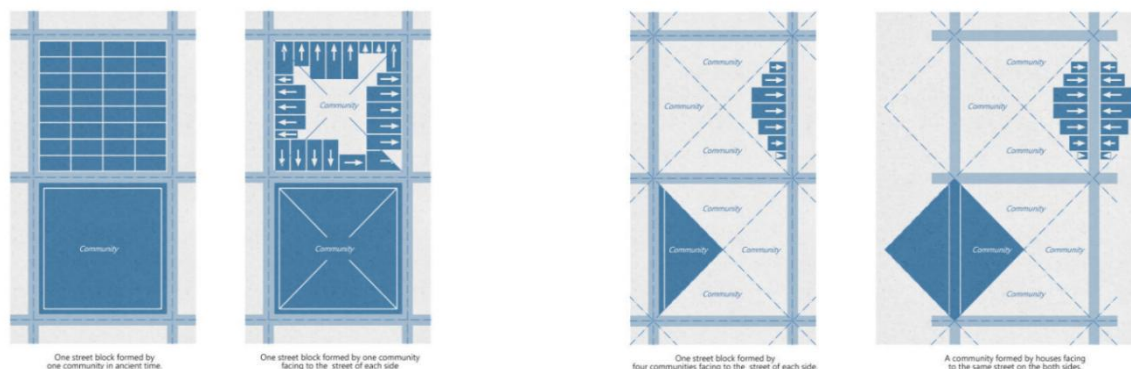
ผลการศึกษา

พัฒนาการของระบบชุมชน โซ (Cho) และรากฐานสร้างพื้นที่ทางสังคมของมาชิยะ

ระบบ โซ (Cho) ไม่ได้เป็นเพียงหน่วยทางผังเมืองเชิงกายภาพ แต่เป็น "หน่วยทางสังคมพื้นฐาน" (Fundamental Social Unit) ที่กำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ของชาวเมืองญี่ปุ่นมานับตั้งแต่สมัยเฮอัน (Heian period) จนถึงปัจจุบัน โดยมีรายละเอียดที่น่าสนใจจากการวิเคราะห์ของโซเรนเซน (Sorensen, 2002) และฟีเว่ย์ (Fiévé, 2003) ดังนี้

1) กายภาพของ โซ (Cho) และการก่อรูปของชุมชนสองฝั่งถนน (Ryōwa-cho)

จากงานศึกษาของฟีเว่ย์ (Fiévé, 2003) เป็นนักประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและผังเมืองชาวฝรั่งเศสผู้เชี่ยวชาญด้านเมืองเกียวโตโบราณ ได้อธิบายความเชื่อมโยงผังชุมชนทั้ง 2 แบบตามภาพที่ 1 และภาพที่ 2 ว่าเริ่มต้นของผังกายภาพโซ (Cho) ในยุคเฮอัน ชุมชนเป็นแบบบล็อกสี่เหลี่ยมโดดเดี่ยว เมืองถูกตัดถนนเป็นตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ บล็อกสี่เหลี่ยม 1 บล็อกนี้เรียกว่า "1 โซ" (Chō / 町) มีขนาดประมาณ 120 x 120 เมตร การแบ่งที่ดินยุคแรกมีรั้วหรือกำแพงที่จะถูกสร้างขึ้นล้อมรอบบล็อกสี่เหลี่ยมนี้ ภายในบล็อกจะแบ่งเป็นแปลงที่ดินย่อย ๆ ของขุนนางหรือราชกร โดย "หันหน้าเข้าหากันเอง ภายในบล็อก" ไม่ได้หันหน้าเปิดสู่ถนนใหญ่ด้านนอก ในยุคนี้อาศัยของ "โซ" เดียวกัน คือคนที่อาศัยอยู่ร่วมกันภายในรั้วบล็อกสี่เหลี่ยมเดียวกัน (เสมือนหมู่บ้านปิดขนาดเล็ก) เมื่อเวลาผ่านไปสู่ยุคมุโรมาจิและเซ็นโกคุ (ช่วงศตวรรษที่ 14-16) ความหนาแน่นของประชากรเพิ่มขึ้นและวิถีชีวิตเปลี่ยนไปสู่การค้าขาย (Commercialization) ประชาชนเริ่มทลายกำแพงบล็อกขึ้นนอกออกแล้วเริ่มสร้างบ้านพักอาศัยถึงร้านค้าที่เรียกว่ามาชิยะ (Machiya) โดยเปลี่ยนทิศทางการวางผังอย่างสิ้นเชิง คือ "หันหน้าบ้านออกจากศูนย์กลางบล็อก มุ่งเข้าหาถนนแทน" เพื่อประโยชน์ทางการค้า โดยจัดทำผังชุมชนแบบรูปทแยงมุม (diagonal blocks) ตามภาพที่ 2 ให้สลับแกนความสัมพันธ์โดยการจับคู่พื้นที่ใหม่ บ้านสองฝั่งที่เคยอยู่คนละบล็อกแต่ใช้ถนนเส้นเดียวกัน จะหลอมรวมกันทางสังคม สมาชิก "โซ" (Cho) เดียวกัน ได้สร้างกฎระเบียบร่วมกัน มีเวรยามดูแลความสะอาดและความปลอดภัยร่วมกันบนถนนเส้นนั้น ถนนจึงมีบทบาทในฐานะเป็น "พื้นที่กึ่งสาธารณะ" (Semi-Public Space) เมื่อระบบ Ryōwa-cho ก่อตัวขึ้นอย่างสมบูรณ์ โครงสร้างเชิงพื้นที่ของบ้านมาชิยะ (Machiya) และถนนจึงมีบทบาทสำคัญได้เชื่อมโยงบ้านพักอาศัยแบบมาชิยะ (Machiya) ที่ตั้งขนานอยู่สองฝั่งถนนเข้าด้วยกันอย่างงดงามทำให้บ้านมาชิยะ (Machiya) เป็นสถาปัตยกรรมที่มีหน้าแคบแต่ลึกมาก (ลึกเข้าไปข้างในบล็อกเพื่อประหยัดภาษีหน้ากว้างถนน) ตัวหน้าบ้านที่เป็นส่วนร้านค้า (Mise) ซึ่งเป็นพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ตัวบ้านเชื่อมกับเปิดโล่งถนนโดยตรง เป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะ (Semi-Public) โดยถนนหน้าบ้านไม่ได้ทำหน้าที่เป็นทางรถวิ่งหรือทางสัญจรผ่านเท่านั้น แต่ได้กลายเป็นห้องนั่งเล่นส่วนกลางของชุมชนดังพบเห็นอย่างชัดเจนถึงปัจจุบันนี้ คือ การจัดงานของเทศบาล/เทศกาลประจำโซ (Cho) เรียกว่า งานกิออนมัตสึริ (Gion Matsuri) หรือเป็นพื้นที่ที่เด็ก ๆ ในโซ (Cho) สองฝั่งถนนมาวิ่งเล่นร่วมกัน และเป็นพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เชื่อมโยงความเป็นส่วนตัวในบ้านออกสู่สังคมภายนอก ดังภาพที่ 1 ผังชุมชนดั้งเดิมแบบบล็อกสี่เหลี่ยมโดดเดี่ยว และ ภาพที่ 2 ผังชุมชนดั้งเดิมแบบรูปทแยงมุม (diagonal blocks) เพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคม

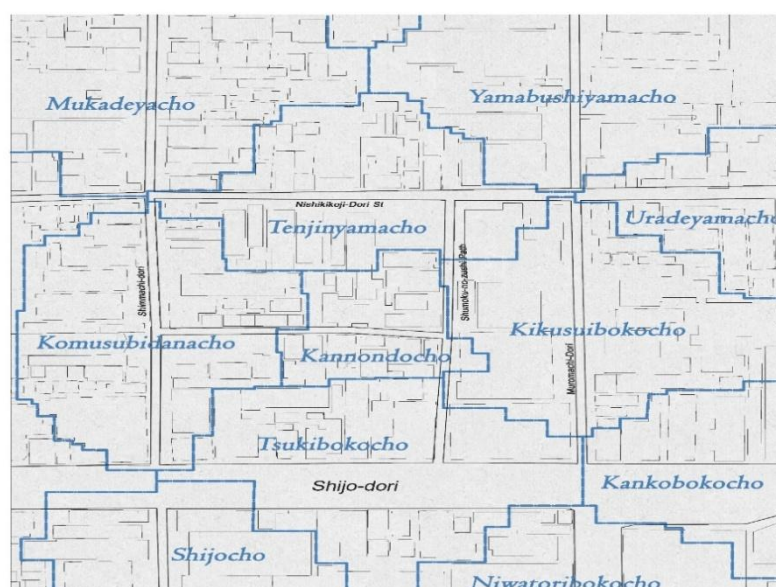

ภาพที่ 1 แบบจำลองผังชุมชนดั้งเดิมแบบบล็อกสี่เหลี่ยมโตเตียว

Source: Nawit Ongsawangchai, 2026; Updated information from the urban spanning of spatial practices in Kyoto: Chō and Ryōwa-chō by Fiévé, N., 2003. In N. Fiévé, & P. Waley (Eds.), Kyoto: Historical landscape and urban morphology (pp. 47-66).

ภาพที่ 2 แบบจำลองผังชุมชนดั้งเดิมรูปทแยง (diagonal blocks) เพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคม

Source: Nawit Ongsawangchai, 2026; Updated information from the urban spanning of spatial practices in Kyoto: Chō and Ryōwa-chō by Fiévé, N., 2003. In N. Fiévé, & P. Waley (Eds.), Kyoto: Historical landscape and urban morphology (pp. 47-66). Routledge.

ภาพที่ 3 ผังจำลองชุมชนดั้งเดิมรูปทแยงมุม (diagonal blocks)

Source: Nawit Ongsawangchai, 2026; Updated information from the urban spanning of spatial practices in Kyoto: Chō and Ryōwa-chō by Fiévé, N., 2003. In N. Fiévé, & P. Waley (Eds.), Kyoto: Historical landscape and urban morphology (pp. 47-66). Routledge.

2) การแบ่งสัดส่วนที่ดิน ที่ดินถูกแบ่งเป็นเส้นก้วยเตี่ยว (strip-shaped lots) ที่มีหน้าแคบแต่ลึกเพื่อให้ทุกบ้านสามารถเข้าถึงถนน ซึ่งเป็นเส้นเลือดใหญ่ทางเศรษฐกิจและสังคม และมีความเป็นอิสระและการปกครองตนเอง (autonomy) פיเวย์ (Fiévè, 2003) กล่าวว่า ในสมัยเอโดะ ระบบโช (Cho) ได้พัฒนาไปสู่การเป็นองค์กรปกครองตนเองที่มีประสิทธิภาพสูง ได้แก่ Self-Governance แต่ละโช (Cho) จะมี "โชโนะคุมิเออิ" (Cho-no-kumiai) หรือสมาคมเพื่อนบ้านที่ดูแลกันเอง ตั้งแต่การรักษาความปลอดภัย การระวางไฟไหม้ ไปจนถึงการจัดเก็บภาษีส่งให้ส่วนกลางและร่วมกันดูแลรับผิดชอบชุมชน (collective responsibility) หากเกิดความผิดพลาดหรืออาชญากรรมในพื้นที่ สมาชิกทุกคนในโช (Cho) ต้องร่วมกันรับผิดชอบ กลไกนี้ได้หล่อหลอมความรู้สึก "รับผิดชอบร่วมกัน" ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของ "มาจิซึคุริ" (Machizukuri) ในเวลาต่อมา

3) พื้นที่ทางจิตวิญญาณและวัฒนธรรม ศูนย์กลางของ โช (Cho) ในแต่ละโช (Cho) มักจะมีศาสนสถานขนาดเล็ก หรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำกลุ่ม (Zushi) ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการจัดเทศกาล โดยเฉพาะ Gion Matsuri פיเวย์ (Fiévè) ชี้ให้เห็นว่า การที่แต่ละโชต้องรับผิดชอบต่อขบวน "รถแห่" (Yamaboko) ของตนเอง คือการทดสอบความเข้มแข็งของทุนทางสังคม (social capital) และเป็นการประกาศศักดิ์ศรีของชุมชนผ่านมิติทางวัฒนธรรม

4) การเปลี่ยนผ่านสู่ยุคสมัยใหม่ แม้ว่าหลังการปฏิรูปเมจิ (Meiji Restoration) รัฐบาลพยายามจะเปลี่ยนการปกครองเป็นแบบเทศบาลส่วนท้องถิ่นที่รวมศูนย์มากขึ้น แต่ระบบโช (Cho) ยังคงแฝงตัวอยู่ในรูปแบบของชมรมละแวกบ้าน หรือ "โชโนไก" (Chonakai) ต่อมา โซเรนเซน (Sorensen) ได้วิเคราะห์ว่า ความเข้มแข็งของระบบโช (Cho) ในอดีต คือเหตุผลที่ทำให้ "มาจิซึคุริ" (Machizukuri) ในญี่ปุ่นมีความแตกต่างจากการมีส่วนร่วมในตะวันตก เพราะมันมี "ทุนทางประวัติศาสตร์" ที่ฝังรากอยู่ในการใช้พื้นที่ร่วมกันมาอย่างยาวนาน

ผลการปรับเปลี่ยนผังเมืองเกียวโต ทำให้ชาวเมืองที่อาศัยอยู่สองฟากฝั่งของถนนเดียวกันจะถูนับเป็นสมาชิกของโช (Cho) เดียวกัน พื้นที่หน้าบ้านและถนนกลายเป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะ (semi-public space) ที่เชื่อมโยงบ้านมาชิยะ (Machiya) เข้าด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ของผังบ้านที่เก็บ "รถแห่" (Yamaboko) ของแต่ละแวกบ้าน หรือ "โชโนไก" (Chonakai) ได้กำหนดตำแหน่งที่ตั้งก่อนการเคลื่อนตัวของรถแห่" (Yamaboko) ดังภาพที่ 4 จุดกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของ "รถแห่" (Yamaboko) ก่อนเคลื่อนขบวนเข้าร่วมเทศกาล GION Matsuri และภาพที่ 5 การมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละแวกบ้าน นำขบวน "รถแห่" (Yamaboko) ออกมาเฉลิมฉลองเทศกาลประจำปีเมือง

ภาพที่ 4 ความสัมพันธ์วัฒนธรรมกับงานผังเมือง
แสดงจุดกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของ"รถแห่"
(Yamaboko) ก่อนเคลื่อนขบวน
(Source: Visiting the Department of Housing,
Faculty of Architecture, Chulalongkorn
University for a field trip, 2022) (Permission
to use images)

ภาพที่ 5 การตกแต่งและประดับเครื่องหมายของ
ละแวกด้วยคนในละแวก (Source: Photographed
by Nawit Ongsavangchai, 2026)

ภาพที่ 6 การมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละละแวกบ้านนำขบวน"รถแห่" (Yamaboko) ออกมาเฉลิมฉลองเทศกาล
ประจำปี (Source: Photographed by Nawit Ongsavangchai, 2026)

การวิเคราะห์พัฒนาการของ “มาจิซึคุริ” (Machizukuri) (การสร้างเมืองโดยชุมชน)

ในญี่ปุ่นสะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวจาก "การจัดการเชิงกายภาพ" ไปสู่ "การจัดการเชิงโครงสร้างสังคมและสิ่งแวดล้อม" ที่ซับซ้อนมากขึ้นใน 3 ยุค ดังมีรายละเอียด ดังนี้

1) ยุคหลังสงคราม จนถึงทศวรรษ 1990 เป็นยุคเริ่มต้น โดยเน้นการสร้างและปรับปรุงกายภาพและอัตลักษณ์เมือง (Physical & Aesthetic Era) ในยุคนี้ “มาจิซึคุริ” (Machizukuri) มุ่งเน้นไปที่การฟื้นฟูเมืองและการสร้างมาตรฐานความสวยงามเพื่อรักษาจิตวิญญาณของชุมชน เน้นการปรับปรุงพื้นที่เมืองที่เกิดขึ้นหลังยุคอุตสาหกรรมสำคัญ : การจัดการมิติทางกายภาพ (physical dimension) เป็นหลัก การดำเนินงาน การรักษาทัศนียภาพ เช่น เมืองเกียวโตที่มีการจำกัดความสูงของอาคารเพื่อไม่ให้บดบังทิวทัศน์ประวัติศาสตร์ เช่น มาตรฐานความงาม ควบคุมป้ายโฆษณาและแสงไฟเพื่อให้เมืองมีระเบียบและความปลอดภัย วางแผนป้องกันภัยพิบัติพื้นฐาน เช่น อัคคีภัยและแผ่นดินไหว และการกฎหมายผังเมืองโดยภาคประชาชนผ่านการมีส่วนร่วม เช่น การจัดประชุมชุมชนเพื่อรับฟังความคิดเห็นหรือแจ้งเพื่อทราบ

2) ยุค 1990-2025 เป็นยุคแห่งการปรับตัว เพื่อตอบรับเศรษฐกิจที่ถดถอย วิกฤตต่าง ๆ และปรากฏการณ์ใหม่ (adaptive era) เป็นช่วงที่ญี่ปุ่นเริ่มเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจที่ถดถอยเป็นเวลานานกว่าสามทศวรรษ ปัญหาเชิงโครงสร้างประชากรที่เข้าสู่สังคมผู้สูงวัย การแก้ปัญหาทางกายภาพแบบเดิมจึงไม่สามารถตอบโจทย์ได้เพียงพอ ปัญหาความท้าทายใหม่ที่เกิดขึ้นในเมืองต่าง ๆ และพื้นที่ชนบท ได้แก่ วิกฤตสังคม ปัญหา Super Aging Society และประชากรลดลง ทำให้เกิดบ้านว่าง (Akiya) จำนวนมาก และวิกฤตสิ่งแวดล้อม เช่น ภาวะโลกร้อน (global warming) และภัยพิบัติที่รุนแรงขึ้น ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและการท่องเที่ยวหรือพฤติกรรมทางสังคมเมืองอันเกิดจากปรากฏการณ์ Hikikomori กล่าวคือ คนในเมืองไม่ยอมออกจากบ้านหรือผลกระทบภายหลังการระบาดของโคโรนาไวรัส ส่งผลให้การมีส่วนร่วมแบบเดิมเริ่มถดถอย ตลอดจนการขยายตัวของการท่องเที่ยวอย่างรวดเร็วอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จนทำให้เกิดการปรับตัวทางเศรษฐกิจ สังคม และกายภาพ อย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในสังคมเมืองของเกียวโตทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนบ้านว่างเพื่อการใช้สอยในรูปแบบใหม่ เช่น คาเฟ่ ร้านอาหาร หรือที่พัก เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวและฟื้นฟูชุมชน มีการออกเทศบัญญัติเพื่อปกป้องภูมิทัศน์ในตำแหน่งต่าง ๆ ของเกียวโต เพื่อปกป้องรักษามุมมองของสถานที่ที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบทางธรรมชาติของเมือง ที่เกิดขึ้นจากการใช้เทคนิคทิวทัศน์ที่หยาบ ๆ ที่เรียกว่า ชัคเค (Shakkei)

3) ยุคปัจจุบัน ไปสู่อนาคตเป็นยุคแห่งความยั่งยืนและดิจิทัล (Sustainable & Digital Era) ยุคนี้ เมืองต่าง ๆ ใช้นโยบายการบูรณาการมิติทางสังคม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีเข้าด้วยกัน เพื่อสร้างเมืองที่ยืดหยุ่น (resilient city) โดยการบูรณาการระดับสากลของการนำแนวคิด SDGs และ Low-carbon city มาใช้โดยเน้นพลังงานสะอาดและพื้นที่สีเขียวกับชุมชน เมืองต่าง ๆ ได้จัดการพื้นที่เชิงสังคม (Social Space Management) เปลี่ยนการทำงานจากการเน้นแค่ "ความงาม" มาเป็นการเน้น "การใช้พื้นที่เพื่อสังคม" และพัฒนาบ้านว่างเป็น Co-working space หรือศูนย์กิจกรรมที่รองรับทั้งผู้สูงอายุและคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะสร้างการมีส่วนร่วมเชิงลึก (deep participation) เช่น การใช้ Digital Machizukuri หรือ (e-participation) เพื่อเปิดพื้นที่ให้กลุ่มเยาวชนหรือผู้ที่ไม่สะดวกออกจากบ้านสามารถส่งเสียงผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัลได้ เช่น การสั่งซื้อของผ่านระบบ online การสื่อสารประชุม online ไปจนถึงการทบทวนมาตรการต่าง ๆ ที่เคยเข้มงวด หรือเป็นแบบแผนนิยมของญี่ปุ่นเฉพาะในอดีต เช่น การเพิ่มจุดจัดวางถังขยะสาธารณะให้มากขึ้นในชุมชน การจัดบริการขนส่งสาธารณะบางประเภทเพื่อนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะบทรูป “มาจิซึคุริ” (Machizukuri) เป็นกระบวนการทำงานร่วมกันที่สามารถยกระดับจากการพึ่งพาชุมชนดั้งเดิม (Cho) ด้วยอำนาจทรงพลังของประชาชนชาวเกียวโตสามารถขับเคลื่อนการออกกฎหมายใหม่รองรับการทำงานด้านต่าง ๆ เช่น กฎหมายผังเมืองเกียวโตประชาชนร่วมมือกันออกกฎหมายผังเมืองเกียวโตและ

องค์กรสมัยใหม่ (NPOs) ไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาเมืองที่ขนานกันไปเสมอ คือการวางผังเมือง การจัดการภัยพิบัติ และการอนุรักษ์วัฒนธรรม

บทวิพากษ์

“มาจิซึคุริ” (Machizukuri) ไม่ใช่เพียง “วาทกรรม” เพื่อการวางแผนเมือง แต่เป็นวิถีชีวิตที่ผูกพันกับ “ครอบครัว-ชุมชน-ท้องถิ่น” ความสำเร็จในการประยุกต์ใช้ทั้งในญี่ปุ่นและเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงขึ้นอยู่กับ การก้าวข้าม “มิติกายภาพ” ไปสู่ “มิติจิตวิญญาณและนวัตกรรมดิจิทัล” (Digital Participation) เพื่อสร้างเมืองที่ยืดหยุ่นและเป็นที่รักของผู้อยู่อาศัยอย่างแท้จริงในมุมมองการวิพากษ์ มีดังนี้

1) การเปลี่ยนผ่านทางความคิดและมิติเปรียบเทียบ (Critical Synthesis and Comparative Perspectives) การศึกษาวิวัฒนาการของ “มาจิซึคุริ” (Machizukuri) สะท้อนให้เห็นว่า “หัวใจ” ของการพัฒนาเมืองไม่ได้อยู่ที่การวางผังเชิงกายภาพเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่การสร้างความหมายใหม่ให้กับพื้นที่ผ่านกระบวนการลงมือทำร่วมกัน (collective identity making) อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างญี่ปุ่นและไทย สามารถวิพากษ์ในประเด็นสำคัญได้ดังนี้:

1.1 จาก “สิทธิในเมือง” สู่การคานอำนาจระหว่างรัฐและชุมชน ในบริบทญี่ปุ่น “มาจิซึคุริ” (Machizukuri) มีรากฐานจากการพึ่งพาตนเอง (self-reliance) เพื่อแก้ปัญหาที่รัฐส่วนกลางเข้าไม่ถึง โดยเฉพาะระบบ โช (Cho) ที่สร้างพันธสัญญาประชาคมผ่านวัฒนธรรม เช่น เทศกาล Gion Matsuri ส่วนข้อวิพากษ์ต่อไทยมี 2 มุมมองคือ (1) ในขณะที่ญี่ปุ่นใช้ “มาจิซึคุริ” (Machizukuri) เป็นเครื่องมือเจรจาต่อรองอำนาจ เพื่อคัดค้านการพัฒนาแบบ Top-down การมีส่วนร่วมในประเทศไทยมักติดหล่มอยู่ในระดับวาทกรรม การจัดฉาก (manipulation) หรือ (2) เป็นเพียงขั้นตอนเชิงพิธีกรรม (participatory ritual) ซึ่งมุ่งเน้นไปที่การสร้างกิจกรรมให้เกิดขึ้นตามกระบวนการมากกว่าการคำนึงถึงผลลัพธ์และประสิทธิภาพที่แท้จริง

ทั้งจากแนวคิดของนักวิชาการ 5 ท่าน ได้แสดงให้เห็นผลกลไกการขับเคลื่อนการทำงานที่แท้จริงผ่านได้สร้างอำนาจอันทรงพลังในการขับเคลื่อนกฎหมายโดยความร่วมมือของภาคประชาชนและภาครัฐ จนเกิดความร่วมมือกันและสามารถผลักดันข้อกำหนด ข้อกำหนดช่วยขับเคลื่อนให้การทำงานเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาเมืองได้ประสบผลสำเร็จและสามารถประกาศใช้บังคับได้จนถึงทุกวันนี้ ดังตารางที่ 1 แสดงพัฒนาการของ “มาจิซึคุริ” (Machizukuri) ที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาเมือง ภัยพิบัติ และงานอนุรักษ์ เป็นต้น

ตารางที่ 1 : แสดงพัฒนาการของ “มาจิซึกุริ” (Machizukuri) ที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาเมืองภัยพิบัติ และงานอนุรักษ์

Year	Machizukuri Timeline	Related with City Planning/Disaster/Conservation
1960	Machizukuri was started in Kyoto	City Planning/Disaster/Conservation
1965-6	Ancient Capital Preservation Act in Historical Cities i.e. Kyoto, Nara and Kamakura	Niigata Earthquake in 1964
1971	Tokyo Ordinance on Earthquake Disaster Countermeasures	World's First Hazard Map=Making Against Earthquake in Urban Areas
1972-73	Hazard Measurement Survey in Urban Areas on Earthquakes	" Disaster
1974	Establishment of Japanese Association Historical Townscape Conservation	" City Planning /Conservation
1975	Publication of Results to the Residents	" City Planning /Conservation
1981	Establishment of Local Government's Machizukuri Ordinance in Kobe City	City Planning/Disaster/Conservation
1984	Establishment of Nana Machizukuri Center taking the Lead in Machizukuri Activities	City Planning /Conservation
1991	Street Project	City Planning /Conservation
1995	Earthquake Disaster Prevention Emergency Project 5 Years Plan on Kyoto Amendment of the Basic Act on Disaster Management	City Planning/Disaster Great Hanshin Awaji Earthquake
1996	Road project	City Planning /Conservation
1997	Law on Disaster Prevention Districts in Dense Urban Areas	Disaster
1998	Law for the Promotion of Specified Non-Profit Activities (NPOs)	City Planning/Disaster/Conservation
2001	10 Volumes of the Machizukuri Textbook by the Architectural Institute of Japan	City Planning/Disaster/Conservation

2005	Partial Revision of Flood Prevention Law and the Sediment Disaster Prevention Law Led to the Mandatory Preparation and Distribution of Hazard Map, etc.	Disaster
2008	The Historic Machizukuri Act. Ordinance on Making Kyoto Safer from Disaster	City Planning/Disaster
2011	Machizukuri Citizen's Published	City Planning/Disaster/Conservation Tohoku Earthquake
2012	Kyoto to City Guideline for Narrow Street	City Planning/Disaster/Conservation
2013	The Basic Plan for Disaster Risk Reduction (DRR) Amendment of the Basic Act on Disaster management	City Planning/Disaster/Conservation
2015	Disaster Prevention and Machizukuri Development Promotion Project	City Planning/Disaster/Conservation
2016	Law on the promotion of Power Pole-less	City Planning/Disaster/Conservation
2018	Revision of Basic Plan for DRR	City Planning/Disaster/Conservation West Japan Heavy Rain Disaster
2019	Revision of Basic Plan for DRR	City Planning/Disaster/Conservation
2024	Noto Peninsula Earthquake	/Disaster
-	-----	-----

Source: Authors; Update information from Suzuki et al., 2003, cited in Adaptation of urban hazard map from Kyoto preservation area to Chiang Mai old town by Yoshida, Y., 2026. Master's thesis, Chiangmai University.

1.2 การปรับเปลี่ยนมิติกายภาพสู่มิติทางสังคมและจิตวิญญาณ งานวิจัยชี้ให้เห็นว่า ผังเมืองรูปทแยง (diagonal blocks) ของญี่ปุ่นไม่ได้ออกแบบมาเพื่อความสวยงามเท่านั้น แต่เพื่อสร้าง "พื้นที่ทางสังคม" ที่บ้านหันหน้าเข้าหากันโดยไม่มีกำแพงกัน ส่วนข้อวิพากษ์ต่อไทยมี 2 มุมมองคือ (1) การเปรียบเทียบ ในเมืองใหญ่อย่างกรุงเทพฯ ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่มักถูกตัดขาดด้วยรั้วกำแพงและการขยายตัวของคอนโดมิเนียม ซึ่งทำลาย "Sense of Place" และความสัมพันธ์แนวราบ และ (2)

บทเรียนจากญี่ปุ่นได้เรียนรู้ว่า การฟื้นฟูย่านเมืองเก่าในไทย เช่น ย่านกะดีจีนหรือคลองโอ่งอ่าง ควรให้ความสำคัญกับ "ร่องรอยของระบบชุมชนดั้งเดิม" และการสร้างกิจกรรมที่เชื่อมโยงคนในพื้นที่ตลอดทั้งปี ไม่ใช่เฉพาะช่วงเทศกาล

1.3 ความท้าทายใหม่ ภาวะโลกร้อน สังคมสูงอายุ การท่องเที่ยวเกินขนาด และการจัดการบ้านว่าง (Akiya)

บทเรียนจากญี่ปุ่นเตือนว่า “มาจิซึคิริ” (Machizukuri) แบบเดิมที่เน้นแค่ “ความงามของทัศนียภาพ” (Aesthetic-led) ไม่เพียงพออีกต่อไปต่อความท้าทายในศตวรรษที่ 21 ควรเพิ่มมิติสิ่งแวดล้อม ทั้งญี่ปุ่นและไทยเผชิญวิกฤตคลื่นความร้อนและน้ำท่วม ข้อสรุปวิพากษ์ระบุว่า “มาจิซึคิริ” (Machizukuri) ยุคใหม่ต้องบูรณาการเข้ากับ Resilient city และ Climate adaptation และมิติสังคม การเปลี่ยนบ้านว่างให้เป็นพื้นที่กิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุและนักท่องเที่ยวเชิงคุณค่า (Sustainable Tourism) ในญี่ปุ่นเป็นโมเดลที่ไทยควรศึกษาเพื่อรับมือกับสังคมสูงอายุได้อย่างสมบูรณ์

2) ข้อวิพากษ์กับประเด็นท้าทาย

2.1 การล่มสลายของระบบโช (Cho) และเมืองเกิดภาวะเป็น Urban Atomization แม้ว่าระบบ “โช” (Cho) และ “โชไนไก” (Chonakai) จะเป็นรากฐานที่สร้างความเข้มแข็งให้กับ มาจิซึคิริ (Machizukuri) มาอย่างยาวนาน แต่ปรากฏการณ์ของศตวรรษที่ 21 กลไกมาจิซึคิริ (Machizukuri) กำลังเผชิญกับวิกฤตเชิงโครงสร้างตามที่โซเรนเซน (Sorensen) และนักวิชาการร่วมสมัยเรียกว่า Urban Atomization ซึ่งหมายถึง สถานที่ที่มีคนมาอยู่ใกล้กันแต่โดดเดี่ยว มาจากหลายสาเหตุ เช่น ในย่านที่อยู่อาศัยมีการสร้างคอนโดมิเนียมสูงเสียดฟ้าที่เน้นความเป็นส่วนตัวสูง หรือหมู่บ้านจัดสรรที่มีรั้วรอบขอบชิด ทำให้ความเป็นละแวกบ้าน (neighborhood) หายไป ส่วนวิถีชีวิตที่เร่งรีบและการแข่งขันสูงทำให้คนใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการทำงานและการเดินทาง จนไม่มีเวลาสร้างความสัมพันธ์กับคนรอบข้าง นอกจากนี้ภาวะสมาร์ตโฟนทำให้พื้นที่กลายเป็นกำแพงห้องหน (technological isolation) คนในพื้นที่สาธารณะเดียวกันเลือกที่จะจมอยู่ในโลกส่วนตัวแทนการทักทายคนข้าง ๆ จนทำให้เกิดการเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจฐานชุมชนไปเป็นระบบทุนนิยมที่เน้นการบริโภคส่วนบุคคล จึงส่งผลให้เกิดความเหงาในเมืองใหญ่ (urban loneliness) ทำให้ขาดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสถานที่ (loss of sense of place) และความเปราะบางของระบบความปลอดภัยในชุมชน เพราะเมื่อคนไม่รู้จักกัน การสอดส่องดูแลกันก็ลดลง ซึ่งต่างจากระบบมาจิซึคิริ (Machizukuri) ในอดีตได้ส่งผลกระทบต่อนวัตกรรมมีส่วนร่วมในหลายมิติ เช่น การล่มสลายของพันธะเชิงพื้นที่ (The Erosion of Spatial Bonds) ในอดีต ระบบโช (Cho) ผูกโยงผู้คนด้วย “ถนน” และ “ที่อยู่อาศัยแนวราบ” (Machiya house) ที่มีปฏิสัมพันธ์กันโดยตรง แต่สังคมสมัยใหม่มีการขยายตัวของเมืองในแนวตั้งอย่างแพร่หลาย (vertical urbanization) การเพิ่มขึ้นของคอนโดมิเนียมและอาคารสูง (mansion) ในย่านใจกลางเมืองได้ตัดขาดความสัมพันธ์นี้ การวิพากษ์ในเรื่องนี้ ผู้อยู่อาศัยในอาคารสูงมักไม่เข้าร่วมเป็นสมาชิกโชไนไก ทำให้เกิดภาวะ “คนแปลกหน้าในย่านเดิม” ส่งผลให้ทุนทางสังคม (social capital) ตามนิยามของพัทนัม (Putnam) ที่เคยเป็นตัวเชื่อม (bonding) เพื่อลดหายไป หากสังคมเป็นเช่นนี้จะส่งผลกระทบต่อประชาชนในเมืองเมื่อเกิดภัยพิบัติหรือวิกฤตการณ์ ความสามารถในการช่วยเหลือกันเองในระดับย่าน (Kyojo) ได้ลดประสิทธิภาพลงอย่างน่ากังวล การขยายตัวของการท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชนที่มากเกินไป ยังทำให้เกิดการแตกแยกทางความคิดของคนในชุมชนระหว่างผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยวที่ขยายตัวกับผู้อยู่อาศัยที่ดำรงชีวิตในแบบดั้งเดิม รวมถึงคนกลุ่มใหม่ที่เข้ามาในชุมชน เพื่อประกอบธุรกิจท่องเที่ยว โดยมีความผูกพันและความสัมพันธ์กับชุมชนที่น้อยกว่าผู้อยู่อาศัยดั้งเดิมในชุมชน

2.2 วิกฤตบ้านว่าง (Akiya) และการสูญเสีย “ผู้ดูแล” ประวัติศาสตร์ ปรากฏการณ์บ้านว่างที่เพิ่มสูงขึ้นในย่านประวัติศาสตร์ ไม่ได้ส่งผลแค่ในเชิงทัศนียภาพ แต่คือการสูญเสีย “พื้นเพ” ของระบบโช ความท้าทาย เมื่อบ้านในระบบโช (Cho) ว่างลงหรือถูกเปลี่ยนเป็นที่จอดรถและโรงแรมขนาดเล็ก (guest houses) ความต่อเนื่องของวัฒนธรรมและการจัดการ

ตนเองจะขาดตอนลง ทำให้ภาระการดูแลย่นตกไปอยู่กับผู้สูงอายุเพียงไม่กี่กลุ่ม (Aging Society) จนเกิดภาวะความล้าด้านส่วนร่วม (participation fatigue) วิถีบ้านว่างยังทำให้เกิดภูมิทัศน์ที่เสื่อมโทรมลงของชุมชนตามมาเกิดความรู้สึกไม่ปลอดภัยจากพื้นที่ และอาคารที่เสื่อมโทรมและขาดการดูแลรักษา ตลอดจนถึงอันตรายจากวัสดุก่อสร้างที่มีอายุยาวนานและเริ่มย่อยสลายผุพังอย่างรวดเร็ว เกิดเป็นมลพิษทางน้ำและอากาศตามมา ดังภาพที่ 6 แสดงถึงอาคารที่ยาวนานมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 2005 และภาพที่ 7 แสดงถึงการฟื้นฟูและปรับใช้อาคารใหม่ (Housing Development and Adaptive Use) โดยเฉพาะเมื่อชุมชนต้องเผชิญกับภัยพิบัติทางธรรมชาติที่รุนแรงและยากแก่การคาดเดามากขึ้นจากภาวะโลกร้อน

ภาพที่ 7 อาคารร้างปิดทำการค้า และอยู่อาศัยเพียงบางห้องในในเมืองเกียวโต ถ่ายเมื่อปี ค.ศ. 2005

Source: Photographed by Nawit Ongsawangchai, 2005

ภาพที่ 8 การปรับปรุงอาคารร้างชุดเดียวกันเป็นร้านค้าให้บริการนักท่องเที่ยวในเมืองเกียวโต ถ่ายเมื่อปี ค.ศ. 2026

Source: Photographed by Nawit Ongsawangchai, 2026

2.3 ความขัดแย้ง เรื่องสิทธิในเมือง (Conflict of the Right to the City) ภายใต้แนวคิดของเลอแอฟฟวร์ (Lefebvre, 1968) และฮิลีย์ (Harvey, 2008) การมีส่วนร่วมควรเป็นสิทธิที่ทุกคนเข้าถึงได้ แต่ปัจจุบัน “มาจิซึคิริ” (Machizukuri) ในบางย่านถูกวิพากษ์ว่า กลายเป็นเครื่องมือของกลุ่ม “อนุรักษ์นิยม” หรือเจ้าของที่ดินเดิม (gentry) ที่ปิดกั้นคนรุ่นใหม่หรือผู้มาอยู่ใหม่ (newcomers)

2.4 Urban Atomization ในประเด็นนี้ มุ่งเป้าคนรุ่นใหม่รู้สึกไม่เป็นส่วนหนึ่งของ “โครงสร้างอำนาจเดิม” ในชุมชน และเลือกที่จะแยกตัวออกไปใช้ชีวิตแบบปัจเจกทำให้กลไกมาจิซึคิริ (Machizukuri) ขาดความยืดหยุ่นและไม่เกิดการถ่ายทอดทางความคิดข้ามรุ่น

2.5 จากความสัมพันธ์เชิงพื้นที่สู่ความสัมพันธ์เสมือน (Digital vs. Physical Space) ในขณะที่พื้นที่ทางกายภาพแบบระบบโซ (Cho) กำลังเสื่อมถอย สังคมได้ขยับไปสู่การสร้างชุมชนบนโลกดิจิทัลมากขึ้น ความท้าทายคือ มาจิซึคิริ (Machizukuri) จะสามารถเปลี่ยนผ่านจาก “การยึดติดกับโฉนดและที่ดิน” ไปสู่การมีส่วนร่วมเชิงเครือข่าย (Networked Participation) ที่ตอบโจทย์คนยุคใหม่ได้อย่างไรโดยไม่ทิ้งรากเหง้าเดิม

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติ (Policy & Practical Recommendations)

จากการสังเคราะห์พัฒนาการและข้อวิพากษ์ข้างต้น ผู้เขียนเสนอแนวทางเพื่อยกระดับกลไกมาจิซึกุริ (Machizukuri) ให้สามารถตอบโจทย์ความท้าทายในศตวรรษที่ 21 มีดังนี้

- 1) การเปลี่ยนผ่านจาก "การมีส่วนร่วมเชิงสัญลักษณ์" สู่ "การร่วมผลิตนโยบาย" (From Participation to Collaboration) ได้แก่ นโยบาย สนับสนุนให้เกิด "สัญญาประชาคม" (Community Covenant) ที่มีอำนาจทางกฎหมายรองรับในระดับท้องถิ่นมากกว่าเพียงการทำประชมติหรือการประชุมรับฟังความคิดเห็น สำหรับแนวทางปฏิบัติ นำโมเดล "Zukuri" (การลงมือสร้างร่วมกัน) จากกรณี Gion Matsuri มาประยุกต์ใช้ โดยให้ชุมชนเป็นเจ้าของทรัพยากรและบริหารจัดการงบประมาณพัฒนาพื้นที่เอง เพื่อสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ (sense of ownership) และความพึงพาตนเอง
- 2) การจัดการบ้านว่าง (Akiya) และสังคมสูงอายุด้วยต้นทุนทางสังคม ได้แก่ นโยบายปรับปรุงกฎหมายผังเมืองและภาษีเพื่อเอื้อต่อการปรับปรุงอาคาร "Adaptive Reuse" หรือการเปลี่ยนฟังก์ชันของบ้านว่างให้เป็นพื้นที่อาคารสาธารณะและแนวทางปฏิบัติพัฒนาบ้านว่างให้เป็น "Intergenerational Spaces" เช่น คาเฟ่เป็นมิตรกับผู้สูงอายุ หรือ Co-working space สำหรับคนรุ่นใหม่ เพื่อลดภาวะการแยกตัวจากสังคม (Hikikomori) และสร้างปฏิสัมพันธ์ข้ามวัย
- 3) การสร้างเมืองยืดหยุ่น (Resilient City) ต่อภัยพิบัติและภูมิอากาศ ได้แก่ นโยบายบูรณาการแผนป้องกันภัยพิบัติชุมชน (Community-based Disaster Governance) เข้ากับแผนพัฒนาเมืองระดับชาติ โดยใช้รากฐานความสัมพันธ์แบบ "โช" (Cho) เป็นหน่วยปฏิบัติการ แนวทางปฏิบัติส่งเสริมโครงสร้างพื้นฐานสีเขียว (Green Infrastructure) ในระดับย่าน เช่น การเพิ่มพื้นที่ซับน้ำในแปลงที่ดินส่วนบุคคล และการติดตั้งระบบเตือนภัยล่วงหน้า (early warning) ที่บริหารจัดการโดยอาสาสมัครในชุมชน
- 4) การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อการมีส่วนร่วม (Digital Machizukuri) ได้แก่ นโยบายพัฒนาแพลตฟอร์ม e-Participation เพื่อขยายฐานการมีส่วนร่วมไปยังกลุ่มเยาวชนและผู้ที่ไม่สะดวกเดินทางมาประชุม แนวทางปฏิบัติใช้เทคโนโลยี (Digital Twin) หรือแผนที่ชุมชนออนไลน์เพื่อจำลองผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงผังเมือง การจำกัดความสูงอาคารหรือการเพิ่มทางเดินเท้า ทำให้คนเห็นภาพและสามารถตัดสินใจร่วมกัน ดังนี้
 - 4.1 การขยายผลสู่บริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นโยบาย สนับสนุนการทำวิจัยเชิงเปรียบเทียบระหว่างเมืองในญี่ปุ่นและเมืองในเอเชีย เช่น กรุงเทพฯ เพื่อถอดบทเรียนการจัดการปัญหาโลกร้อนและความเหลื่อมล้ำ และแนวทางปฏิบัติด้านแนวคิด "ความสัมพันธ์แนวตั้งและแนวนอน" และการวางผังที่เอื้อต่อการปฏิสัมพันธ์ (Diagonal/Two-sided blocks) มาปรับใช้ในการออกแบบโครงการเคหะชุมชนหรือการปรับปรุงย่านเมืองเก่าในไทย
 - 4.2 การสร้างฐานข้อมูลเมือง โดยหน่วยงานที่รับผิดชอบเมื่อนั้น ๆ เป็นผู้ผลักดัน และเป็นเจ้าของ เพื่อใช้ประโยชน์จากดิจิทัลเทคโนโลยีให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดและใช้ฐานข้อมูลดังกล่าวเป็นตัวเชื่อม พันที่คน ทรัพยากรของเมืองทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ ภูมิอากาศ ภัยพิบัติ ความต้องการและปัญหาในประเด็นและมิติต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองเฉพาะของพื้นที่เมื่อนั้น ๆ

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้เขียนขอขอบพระคุณอย่างซาบซึ้งต่อมหาวิทยาลัยเกียวโต (Kyoto University) ที่ให้ความรู้ทางวิชาการในระหว่างที่ศึกษาปริญญาเอก และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง มหาวิทยาลัยริตสึเมกัง (Ritsumeikan University) และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในการร่วมกันจัดเวิร์กชอปในพื้นที่และมีส่วนสำคัญในการช่วยเติมเต็มองค์ความรู้ร่วมให้แก่ผู้เขียนสามารถเข้าถึงบริบทการจัดการเมืองเกียวโตแบบมีส่วนร่วมมาจิซึกุริ (Machizukuri) สไตล์ญี่ปุ่นได้เป็นอย่างดี จากประสบการณ์ที่ได้ลงพื้นที่จริง สร้างโอกาสให้ผู้เขียนสามารถเสริมสร้างศักยภาพในการเขียนบทความได้ครบถ้วนเนื้อหาต่อข้อคิดเห็นและข้อพิพาทต่าง ๆ ในบทความนี้ได้อย่างสมบูรณ์ ผู้เขียนหวังว่า บทความนี้น่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อวงการศึกษไทยและต่อผู้สนใจ นักวิจัยและผู้ทำงานในการพัฒนาชุมชนจะสามารถเรียนรู้และนำมาประยุกต์ใช้ขับเคลื่อนในการทำงานแบบมีส่วนร่วมมาจิซึกุริ (Machizukuri) สไตล์ญี่ปุ่นในประเทศไทยต่อไป

References

- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.
- Fiévé, N. (2003). The urban spanning of spatial practices in Kyoto: Chō and Ryōwa-chō. In N. Fiévé, & P. Waley (Eds.), *Kyoto: Historical landscape and urban morphology* (pp. 47-66). Routledge.
- Fiévé, N., & Waley, P. (Eds.). (2003). *Japanese capitals in historical perspective: Place, power and memory in Kyoto, Edo and Tokyo*. RoutledgeCurzon.
- Funck, C. (2007). Participatory approaches in urban planning: The case of machizukuri in Japan. *Town Planning Review*, 78(1), 1–22.
- Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review*, 53, 23–40.
- Healey, P. (1997). *Collaborative planning: Shaping places in fragmented societies*. Macmillan.
- Lefebvre, H. (1968). *Le droit à la ville* [The right to the city]. Anthropos.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press.
- Sorensen, A. (1997). Building world-class cities in Japan: Globalization and urban politics. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 551(1), 82–100.
- Sorensen, A. (2002). *The making of urban Japan: Cities and planning from Edo to the twenty-first century*. Routledge.
- Sorensen, A., & Funck, C. (Eds.). (2007). *Living cities in Japan: Citizens' movements, machizukuri and local environments*. Routledge.
- Watanabe, S. (2000). Machizukuri and post-disaster urban reconstruction in Kobe. *Urban Studies*, 37(10).

Yoshida, Y. (2026). *Adaptation of urban hazard map from Kyoto preservation area to Chiang Mai old town* [Unpublished master's thesis.]. Chiangmai University.